

A Szentírás jobb megértéséhez

Bánk József érsek püspök

II. AZ ŐSEGYHÁZ KÉRÜGMÁJA

Az újszövetségi teológia tankönyveiben már kezdettől szóhoz jutott az ősegyház teológiája, igaz, szerényen meghúzódott Jézus tanítása után és Szent Pál teológiája előtt. Ennek fő oka, hogy forrásként kezelték az újszövetségi írásokat és az evangéliumok után az Apostolok Cselekedeteinek könyvéből merítettek, amelynek első részében a Péter-beszédeket bizonyítéknak tekinthették a jeruzsálemi ősközösség nézeteiről. Azóta azonban jól megvilágították az Apostolok Cselekedeteiben lévő beszédek történeti problematikáját (főleg M. Dibelius kutatásainak segítségével) és Lukácstól függő teológiai sajátosságát.

A beszédek az Apostolok Cselekedeteiben

A katolikus J. *Gewiss* gondos műve ismerteti „az ősapostoli igehirdetést az Apostolok Cselekedetei szerint”. Szól az ősközösség, illetve az ősapostolok teológiai nézeteiről, és jól érzékelteti a fiatal kereszténység Szentíráshoz kötött, őszövetségi-zsidó gondolkodásmódját. Hagyománytörténeti kérdések elől rendszerint kitér a szerző, és nem vállalkozik az alapvető teológiai megállapítások vizsgálatának folytatására sem.

Ezen a téren haladást jelent J. *Schmitt*nek tíz évvel később megjelent műve Jézus feltámadásáról az apostoli igehirdetésben. A strassburgi exegéta kimondottan csak azzal a központi témával foglalkozik, *miképpen hirdetik az apostolok Jézust, a feltámadottat*. De már belekezd az apostoli tanúságtétel kérdésének boncolgatásába is, s mérlegeli ennek a tanúskodásnak történeti és tanítást tartalmazó adatait. Felismeri, mennyire egybefonódik történet és hit. Ebben döntő szerepet játszik a Jézus által kiválasztott és megbízott férfiak *tanúságtétele*. Afelől sem kételkedik, hogy az üdvtörténet apostoli értelmezése egyúttal lényeges megalapozása a későbbi teológiának, hiszen az apostoli értelmezésből alakul a rendíthetetlen hagyomány.

Az apostoli *igehirdetés anyagának összeállításánál* forrásnak, kateketikai összefoglalásnak tekintik a beszédeket az Apostolok Cselekedeteinek első részében, de felhasználja a Pál *1Kor* 15,3 b–5-ben található szűkszavú formulát is, sőt a kereszteleési hitvallások és a korai imaszövegek (hymuszok) nyomai sem kerülnek el figyelmét. Az ő érdeme, hogy felvetette a mindent hordozó *ősapostoli igehirdetés* gondolatát (ebben az igehirdetésben alig utal a missziós kérésre és a közösség didaché közti különbségre), és azt elválasztotta a formatörténetek negatív következtetéseitől (a krisztusi üzenet származása a húsvéti hitből). Mert a húsvét-kérésben rejlő krisztológia Jézusról, „a Krisztusról”, „az Úrról” és „az Isten Fiáról”, nem az őskeresztény hit fokozatos fejlődésének eredménye, hanem „a kettős kinyilatkoztatásnak: az evangéliumi történetnek és a húsvéti ténynek a gyümölcse”.

Legújabbban V. *Wilckens* vitatta azt, hogy felhasználhatók az Apostolok Cselekedeteinek beszédei az ősapostoli tanítás megállapításában. Elemezte a hat beszédet (2,14–39; 3,12–26; 4,9–12; 5,30–32; 10,39–43; 13,16–41), vizsgálta sémájukat, mérlegelte teológiai tartalmukat (a Jézus-kérésre) és végül megállapította, hogy nem az őskeresztény teológiának régi vagy legrégibbi bizonyítékai, hanem szerkezetükben, üdvtörténeti alapelgondolásukban, krisztológiájukban és egyéb teológiai nézetükben teljesen Szent Lukács művei, tolmácsolják a Lukács-féle teológiát az első század vége: ől. Ezzel újból és hangsúlyozottan kifejezésre jutott, hogy az Apostolok Cselekedeteinek könyve, a beszédek is, Lukács alkotása. De kétség merül fel, hogy szánt-

szándékkal eredetien újat hozott-e létre, amikor összeállította az apostoli igehirdetés anyagát? Összefoglaló jelentéseiben Jézus működéséről és Isten által irányított sorsáról bizonyára saját evangéliumának részletes közléseihez igazodott (*ApCsel* 10,38–42). Viszont az evangélium megírásának és a már előtte kialakult szóbeli hagyománynak a ténye önmagában elégséges bizonyíték ahhoz, hogy az ősegház kezdettől tanúskodott Jézus *történeti fellépésének*, tanításának és működésének jelentőségéről, valamint halálának és feltámadásának üdvözítő eseményéről.

Amikor *Wilckens* hiányolja Lukácsnál Jézus megváltói szerepének kimondottan tartalmi megalapozását és kifejtését, s azt véli, Lukács nem tulajdonít Jézus halálának jelentőséget a mi üdvözítésünkben, akkor minden bizonnyal elkerüli figyelmét, hogy Lukács ezt magától értetődőnek találta (*Lk* 22,19), mert az apostoli tanítás alapjához tartozik (*1Kor* 15,3). Jézus a halált a mi bűneinkért vállalta, és az evangélista talán csak azért nem hangoztatta jobban, mert megtérést sürgetett a zsidók és pogányok kövében (*Lk* 24,47; *ApCsel* 2,38). A *legrégibb krisztológiát* egyébként éppen Lukács jegyezte fel nekünk az Apostolok Cselekedeteinek beszédeiben (*ApCsel* 2,36; 13,33), a hagyomány és a Lukács-féle teológia bennük egyaránt megtalálható. Az apostoli tanítás tanúinak tekintjük tehát a missziós beszédeket az Apostolok Cselekedeteiben, de jobban kell ügyelnünk azoknak Lukács-féle (teológiai) köntösére. A felszínen még nem, az alpnál azonban feltárul az *apostoli* üzenet.

Hitformulák, hitvallások, himnuszok

Az újabb kutatás szerint a legrégibb igehirdetés és teológia nemcsak az Apostolok Cselekedeteinek beszédeiből hallatszik, hanem beleágyazódott az egész Újszövetségbe, a levelekbe is, és itt főképpen a rövid formulákban, hitvallásszerű mondatokban, liturgikus töredékekben és himnuszokban akadhatunk rá.

Ennek a kutatásnak erőteljes indítást adott C. H. *Dodd* könyve az apostoli prédikációról, hasonlóképpen O. *Cullmann* műve is az „első keresztény hitvallásokról”, melyeknek eredete szerint (az exorcizmusokra, az üldözések idejének állapotára és a tévtanítók elleni harcra) különösen a *keresztelési formulákra* vezethető vissza. Már felhívtuk a figyelmet az apostoli hagyomány ősf formulájára (*1Kor* 15,3–5). Nem kevésbé ősi az a fogalmazás sem, hogy „Krisztus kiszolgáltatta magát miérettünk”. Ehhez hasonló régi kifejezéseket elszórtan az egész Újszövetségben találunk, és feltehető, hogy valamennyi az „Isten engesztelő szolgáljáról” szóló teológiából sarjadt (*Iz* 53).

A *legrégibb teológia* talaján állunk ott, ahol szó esik Krisztus „felmagasztalásáról”, vagy ahol szembekerül a „test szerinti” alacsony sorsa létezésével a „lélek szerint” (*Róm* 1,4; *1Tim* 3,16; *1Pét* 3,18). Ezzel már eljutottunk a *Krisztus-himnuszokhoz*, melyekről az a vélemény, hogy számos helyen található, és legalább részint régi, a legkorábbi közösségekben kialakult teológia hordozói. Ugyanezt mondhatjuk a keresztelési formulákról (*Róm* 10,9) és a keresztségi énekek töredékeiről (*Ef* 5,14), a keresztségi oktatásról (*Zsid* 6,1), a keresztség liturgiájáról és buzdító szavairól (*1Pét*, *Ef*, *1Jn*). Van még mit tisztázni ezen a téren, de a végzett kutatás jelentősen növelheti tudásunkat az apostoli igehirdetésről, a rajta nyugvó és belőle kibontakozó őskeresztény közösségi teológiáról. Bizonyára a többi liturgikus lelet is a *Jelenések könyvének* akklamációival és himnuszaival a végén gazdag anyagot tartalmaz. Fokozott figyelmet érdemelnek az őskeresztény „proféták”, akikről ma egyre többen állítják, hogy fontos szerepük volt az újszövetségi irodalom megteremtésében.

Feltétlenül számolnunk kell azzal, hogy az őskereszténység egyes kiváló teológusai által is felkarolt és hűségesen megőrzött közösségi „ősteológia” a gyakorlati életben virágzott. A missziós igehirdetés mellett nyilvánvalóan létezett *közösségi oktatás*: az istentiszteleti szentbeszéd, a hitoktatás a keresztelendő és újonnan megkeresztelt számára, a hit pedig kifejezésre jutott az istentiszteleten és a liturgiában. Figyelemre méltók az Apostolok Cselekedeteinek összefoglaló jelentéseiben és egyéb helyein (5,42; 6,4; 11,26; 13,2; 20,7) az idevonatkozó megjegyzések „az apostolok tanításáról és a közösségről, a kenyértörésről és az imákról” (2,42; 2,46), mert alátá-

masztják azt a feltevést, hogy a tanítás és a teológia főképpen a közösség istentiszteleti gyülekezetében fejlődhetett.

Az istentisztelet szóbeli tanítása és szent cselekményei, keresztségi és eucharisztikus szertartásai, apostoli oktatása és prófétai beszéde bőven adtak alkalmat a krisztusi hit megalapozására és elmélyítésére, de a közösség is erősíthette hitét hitvallással és énekekkel, felkiáltásokkal („Amen”) és doxológiákkal. Hogy miért anonim az *apostoli igehirdetésből fejlődő teológia*? Név szerint nem ismerjük az egyes igehirdetőket és tanítókat, prófétákat és himnuszköltőket, az első „hitvallások” és liturgikus formulák szerzőit. Ők eltűnnek ugyan a közösség soraiban, mégis az apostoli tanúságtétel és az egész közösség hitének talaján állanak. Ilyen szemmel kellene folytatni a formatörténeti munkát.

Ha ismerni óhajtjuk a legősibb teológia eszközeit a krisztusi kinyilatkoztatás világos megértéséhez és mélységeinek feltárásához, akkor első teendőnk, hogy lássuk, *miképpen használták a Szentírást a legrégebb keresztény közösségek*.

Jézus az ószövetségi írásokból érvelt, ebben követte őt az ősegyház, amikor újabb szentírási helyekkel bizonyította, hogy Isten akarata és előzetes ígérete valósul meg üdvözítésünkben Jézus Krisztus által, főképp Jézus szenvedésében, halálában és feltámadásában. Öröndetes tünet, hogy mind nagyobb érdeklődés irányul az Ószövetség őskeresztény használatára, és a belőle született írás-teológiára, mely a kifejezetten vonatkozó és kielégítő idézeteken kívül az indirekt célszokról és rövid utalásokról sem mond le. Ettől az érdeklődéstől újabb teológiai összefüggések feltárását is várhatjuk. Alaposan meg kell vizsgálni még a megdicsőült Úr egyes apostolaihoz intézett sajátos „kinyilatkoztatásainak” (pl. Pál: *Róm* 11,25; *1Kor* 15,51; *1Tesz* 4,15; *2Tesz* 2,3) és az őskeresztény „prófétáknak” szerepét.

Az evangéliumok könyvei

Tartalmuk elsősorban Jézus Krisztus működése és üdvöt szerző sorsa, amint azt az ősegyház, illetve annak csoportjai és tagozatai (zsidó- és pogány-kereszténység, meghatározott községek és vidékek) hitelesen és tekintéllyel hirdették. Ez semmiképpen sem értékteleníti el történeti tanúsodásukat Jézus szavairól és tetteiről. Így vélekednek a katolikus írásmagyarázók és szép számmal a protestáns kutatók is, mert meggyőződésük szerint *már az ősegyház érdeke is megkívánta, hogy hitelt érdemlő hagyománya legyen Jézus eredeti beszédeiről, életének és halálának történeti eseményeiről*, valamint a halálát követő történésekről (főképp a feltámadás utáni megjelenésekről; *1Kor* 15,3).

Mindjárt más megvilágításba kerülnek *az evangéliumok*, ha elsődlegesen nem történeti tudósítást látunk bennük (a tisztán „objektív” jelentés minden nehézségével), hanem *legrégebb igehirdetés rögzítését* úgy, hogy szerzőik lelkiismeretesen és felelősséggel átvették a hagyomány *történeti* anyagát, azt egyúttal céljuknak megfelelően rendezték, és kellő köntösbe öltöztették. Valóban olyanok a szinoptikus evangéliumok, hogy már egész szerkezetük – Márknál tűnik legeredettebbnek –, de egyes részleteik elhelyezésén és kidolgozásán is átszivárog az apostoli igehirdetés és teológia fénye. Minden bizonnyal a *közös* anyaguk volt az ősegyház igehirdetésének, tanításának magva, s egyúttal hűséges őrzője Jézus üzenetének. Teljesen akkor értjük meg az evangéliumok sajátos jellegét, ha meggyőződésünk, hogy *az apostolok egyrészt az utókorra akarták hagyni Jézus szavait és tetteit*, másrészt pedig *Jézus feltámadásának tudatában kívánták hirdetni az egész krisztusi kinyilatkoztatást*. Így joggal emeljük ki belőlük Jézus üzenetét, ugyanakkor a *közös őskeresztény teológia okmányainak* tartjuk őket.

Jézus üzenetére könnyen ráakadunk az ősegyház teológiai gazdagodott igehirdetésében; példa erre az ószövetségi jövendölések idézése azzal a gyakori megjegyzéssel, hogy *beteljesedtek*. Egyéb nyomai is vannak az ősegyház teológiai érdeklődésének, különösen a messiás-krisztológiai címek: „Emberfia”, „Istennek Fia” használatában, vagy Jézus indirekt elnevezésében: „Isten szolgája” a Deutero-Izaiás alapján, és ezek sehol sem ütköznek Jézus messiási, fölséges isteni, egyedülálló önmagáról való tanúságtételébe.

A közös őskeresztény ígéhirdetés és teológia rétegének vonalai eléggé elmosódnak a *szinoptikus evangéliumokban*, emiatt nehezen is fejthető ki belőlük ez a réteg. Ami természetes. Mindehütt szóhoz jutnak az egyes szinoptikusok sajátos teológiai irányzatai is. Ezenkívül annyira eltérnek egymástól az anyag elrendezésében és megfogalmazásában, hogy indokolt a kérdés: nem a gyakorlati élet más-más területén született-e mindegyik evangélium? Lehetséges, hogy kateketikai célt szolgált a *Máté evangélium* anyagának szisztematikus elosztásával, a *Lukács evangélium* pedig azt a benyomást kelti, hogy a pogányságból megtért keresztényeknek és a pogányoknak készült. Megörökíteni akarja az egykori eseményeket; a keresztények hadd lássák világosabban üdvtörténeti helyzetüket és a távolállókat hadd hódítsa meg a keresztény hit. Egyik szinoptikus sem tagadja, hogy adott helyzetet tart szem előtt, és meghatározott olvasókhöz intézi szavát. *Márk* is sokkal inkább a megszólított közösségnek állítja össze és adja át evangéliumát (a tanítványok alakulóban lévő és növekvő, Jézus oktatásán nevelődött és a világ megtérítésére készen álló közösségének), mint eddig gondolták. Mindez további tanulmányokat kíván, de a kezdet teológiai eredményessége máris mutatkozik.

Alapvető teológiai következtetések

A kutatások egyik eredménye, hogy némileg megváltozott a nézet a teológia első lépéseiről és viszonyáról Jézus Krisztus kinyilatkoztatásához. Ezt a kinyilatkoztatást nem elkülönítetten hordozza a hagyomány, hanem közli az *apostoli, őskeresztény ígéhirdetés* keretében, amely már *magyarazat és teológia is*. A legősibb kérügma alapját rakja le és irányát jelzi a későbbi tudományos munkának és teológiának.

J. R. Geiselman tübingeni dogmatikus szintén világosan állítja, hogy alapvető az ősapostoli ígéhirdetés jelentősége, mely üdvtörténetileg Jézus feltámadásához kapcsolódik, s ennek fényébe helyezi Jézus működését is keresztaláláig. Jézus egész megváltói művének értelmezésénél az Ószövetség prófétai kijelentéseire, valamint Jézus saját kinyilatkoztatására támaszkodik. Az üdvtörténetből sarjadnak, mint az apostoli ígéhirdetés formái, a *Tizenkettő tanúságtétele*, és más módon Pál tanúsokdása, továbbá az apostolok hagyománya Krisztus Jézusról.

Különösen örövendés, hogy Geiselman az apostoli kérügma ősi formáját a Jézus Krisztusról szóló ígéhirdetés és teológia normájának tekinti. Messze jár az ősapostoli kérügma helyes értelmezésétől, ha valaki azt gondolja, hogy a Jézust hirdető tanításnak ez a formája csak relatív érvényű, korhoz kötött, és csak addig volt létjogosultsága, amíg zsidó-palesztinai térségben hirdették az ígét. Főleg, ha azt következteti, hogy az akkori ígéhirdetés kimondottan zsidó-keresztény teológia Krisztus Jézusról, akiben valóra vált az Ószövetség Messiás-várása, s ennek az ígéhirdetésnek más körülmények között *más formát* kell ölténie. Azon kell lennünk, hogy a korról változó relatív elemén át eljussunk a tulajdonképpeni tárgyhoz, és itt megbizonyosodhatunk arról, hogy az ígéhirdetésnek ez a formája *üdvtörténeti*, azaz a tárgyban gyökerezik, és egyáltalán nem történhet másképpen. *Norma ez az ígéhirdetés* minden későbbi ígéhirdetés számára Krisztus Jézusról. Geiselman Jézus tanúságtételét, mint Jézus-kérügmat kezeli, mely tartalmazza Jézus megváltói működését a Jordánban megkereszteltetésétől egészen a haláláig, valamint feltámadását, mennybemenetelét és megdicsőítését a második eljövételéig. Az apostolokat nagyon is a *történelmi Krisztus* foglalkoztatja, aki számukra a megdicsőült Krisztus. Hogy Pál is az ősapostoli ígéhirdetés alapján áll, az különösen meglátszik a leveleibe iktatott krisztológiai formákon és himnuszokon (*Fil* 2,6–11).

Így vizsgálja a *katolikus teológia* saját bibliai fundamentumát és a Biblia üdvtörténeti alapjait. De az exegetáknak és a dogmatikusoknak még sok részletkérdést kell megoldaniok közös igyekezettel. Többek között az alapvető kérdéseket „a tanúságtételről és a hit megalapozásáról”, a tanúságtétele és a hitletéteményt hordozó hagyományról, a kérügma egykori és mai alakjáról, történeti körttségéről és időszériú mondanivalójáról.

Újból vita tárgya a *hagyomány* elve. Az evangélikusok részéről O. Cullmann nyúlt hozzá az exegezis és a hagyománytörténeti kutatás által felvetett problémához. Elfogadja az „apostoli”

hagyományt, de élesen elválasztja minden későbbi „egyházi” hagyománytól, hiszen a kánon létesítésével az egyház is elkötelezte magát az Újszövetségben lefektetett apostoli hagyomány normájának. A katolikus tanításnak némileg kedvez a hagyomány nagy értékéről vallott felfogása, de kritikus ponton irányt változtat és menti a Szentírásról kialakult protestáns szemléletet.

Katolikus vonalon J. R. Geiselman kísérte meg több művében, hogy újból eldöntse, mi a *Szentírás és a hagyomány viszonya*. Nem állnak szemben egymással a *vagy-vagy* szellemében, hanem egymáshoz fűzi őket az *is-is* elve: ugyanazt a kinyilatkoztatást tartalmazza mindkettő azzal az eltéréssel, hogy a hagyomány feltárja és megmagyarázza azt, amit a Szentírás lepecsételt és magyarázat nélkül őriz. Geiselman arra hivatkozik, hogy sok mai hittudós hasonlóképpen vélekedik a hagyományról – a trentói zsinaton is ez volt a többség felfogása – és bizonyíthatónak tartja.

Gál Ferenc

A NYELV TEOLÓGIÁJA

A filozófusok meghatározása szerint a nyelv az ember legátfogóbb és legdifferenciáltabb kifejező eszköze, és egyben az objektív szellem legmagasabb rendű megjelenési formája. A nyelv a gondolatot adja tovább, de a nyelv már több mint gondolat. Benne a gondolat megtestesül, formát ölt, és valamiképpen magán viseli a környezet hatását is. A közösségben az egyén átveszi a nyelvet, beleszületik, és úgy érzi, hogy személyiségét, egyéniségét általa fejezi ki. A nyelv titka az ember titka, s ezt a titokzatosságot azok is érezték, akik még nem tudtak a nyelvről szabatos meghatározást adni. Nem a nyelvészek tanulmányozták először, hanem a filozófusok, akik a lét kifürkészhetetlen mélységeibe akartak behatolni, s a nyelvet az emberi léttel és öntudattal hozták kapcsolatba. A görögök már észrevették, hogy a dolgok jelentése, kifejezhetősége megelőzi a szót, a beszédet. Azért lehet nevet adni a dolgoknak és jelenségeknek, mert felismerjük mibenlétüket és hozzánk való kapcsolatukat. A világot és az emberi gondolkodást áthatja valamilyen értelmesség (logosz), ezért alakulhat ki bennünk az igazság, a megismerés, ami nem más, mint a külső tárgy és a belső fogalom megegyezése.

A középkorból ismerjük az *universalia*-vitát, amely az egyetemes fogalmak (ember, fa, állat) tárgyi jelentése körül forgott. Descartes és Leibnitz a szavakat matematikai jelekkel hasonlították össze, jelentésüket keresendő. Hegelnél a nyelv az abszolút szellem önközlésének dialektikus mozzanata, ezért a beszéd az emberi lét mélyében gyökerezik. A modern strukturalizmus sokkal jobban elszakította a nyelvet az emberi lét adottságaitól. A nyelv konvencionális jellegű szabályrendszer, törvényei tudatalatti, személytelen rendszert alkotnak. Ezzel szemben Wittgenstein és Heidegger a közösségi szempontokra mutatnak rá. A nyelv nemcsak a megismert tárgyakat jelöli, hanem benne van a történelmileg ránk hagyományozott létértelmezés és világértelmezés is. Így a tárgy előfeltétel nélküli, objektív megismerése lehetetlen. Már kész fogalmakkal, nevekkel, feltevésekkel közeledünk minden új jelenséghez, ezért a megismerésben és a beszédben jelentkeznek az egyéni teremtő és alakító erő. Innen, hogy az emberi nyelv él, megvan a szelleme, kifejezési árnyalata, színezete, amit szinte lehetetlen más nyelven érzékeltetni. Ezért volt például olyan rövid életű a gépi fordítás kísérlete. Már ez a néhány utalás is felhívhatja figyelmünket a nyelvnek mint emberi jelenségnek a titokzatosságára. Még jobban kitűnik akkor, ha arra gondolunk, hogy a szó nemcsak az emberi öntudat és a tárgy között közvetít, nemcsak ezt a kettőt kapcsolja össze vagy választja szét, hanem a személyek egymás közötti érintkezésének is eszköze. Az ember